

Kovács Veronika Luca: „Európé” szívének felülvizsgálata biztonságpolitikai szempontból

„Európé” szívének védelmében

Közép-Európa, mint politikai, kulturális és gazdaságföldrajzi fogalom a XIX. század közepe óta használatos, amely földrajzilag Európa keleti és nyugati része között elhelyezkedő régiót jelöli. A térség precízebb meghatározása mindig az adott kontextustól, azaz az aktuálisan uralkodó kulturális és politikai elképzelésektől függ. Történelmi perspektívából tekintve a következő két felfogás vetélkedik egymással: egyfelől az, amelyik szerint Németország befolyási övezetének tekinti Európa keleti felét, másfelől az, amelyik kulturális megfontolásból kiindulva a német és orosz hegemoniális törekvések között élő kis népek történelméből fakadó közös érdekeket hangsúlyozza. Közép-Európa közös történelmi régióként való értelmezése több pontatlanságot és túlzott egyszerűsítéseket von maga után, mert sem földrajzi értelemben, sem időtlen kontinuumnak nem lehet tekinteni, hiszen csupán egyes korszakaiban ragadható meg a térség. Az 1968-as prágai tavasztól az 1989-es bársonyos forradalomig elsősorban „metaforaként” használták Közép-Európát, míg a lokális rendszerváltoztatások után az 1991-es Visegrádi Egyezményt követően politikai szövetségről.^[1] Mindezeket figyelembe véve kijelenthető, hogy jelenleg Magyarország egy közös európai övezetbe tartozik, mely múltját és hagyományait tekintve kapcsolódott a nyugathoz, de széles sávban érintkezett kelettel is, ahol az államok etnikailag vegyes területeken működtek; ezért a homogén nemzetállamiságra való törekvésük számos tragédiát szült.^[2]

A rendszerváltoztatást megelőzően is a magyar ellenzék Európa ezen köztes régiójának egyik legfontosabb szerepének azt tekintette, hogy a soknyelvű és multikulturális államok együtt tudjak működni, illetve képesek legyenek együtt felvállalni a kelet és nyugat közti közvetítő szerepet^[3]. Így jól láthatóvá válik az is, hogy az 1989-ben elindult folyamatok többek voltak erkölcsi magatartásból adódó szolidaritásnál; politikai állásfoglalásnak^[4], diplomáciai nyitásnak, azaz a kívánt biztonságpolitikai együttműködéshez vezető út alapköveinek minősültek, melyek a köztes Európa nómenklatúráját igyekezett átalakítani.^[5]

A rendszerváltoztatást megelőzően a Magyar Demokrata Fórum 1989. január 17-én angol nyelvű üzenetet küldött a véresen levert prágai emlékező tüntetést elszenvedőknek, hogy kifejezzék együttérzésüket. Bohumil Doležal^[6] magyar nyelven fejezte ki köszönetét. Az az év

január 11-én alakult meg Szlovén Demokrata Szövetség pedig az MDF szlovén paralleljeként jellemezte magát s legfőbb céljának a parlamentáris demokrácia bevezetését üzte ki célul.^[7] Március 15-én Waclaw Felczak^[8] már lengyel-magyar sorsközösségről írt Kiss Gy. Csabának. Ő Szent Istvánhoz és Vitéz Boleszlávhoz vezette vissza a két ország kapcsolatát. Március 16-án Cserhalmi György a francia *Libération*^[9] címlapján helyezte a nagyközönség szívére a közép-európai fejleményeket. Maga Véronique Soulé pedig párhuzamot vont Budapest és Varsó között, azzal az apró különbséggel, hogy míg Lengyelországban már 1981 táján elkezdődött az ellenzék szerveződni, addig a Magyar Népköztársaságban ez csupán az utóbbi években volt elmondható. Március 25-én pedig Oplatka András^[10] magyarországi elemzése jelent meg a Neue Zürcher Zeitungban.^[11] Ő úgy vélte, hogy az MSZMP 700 000-es tagsága mellett az új politikai erők szabad választások esetén jó eséllyel indulhatnak 1990-ben, mert a több. mint 40 éves kommunista uralomból elege volt az ország túlnyomó részének. S pontosan ezért keresi nómenklatúra a kiegyezés lehetőségeit.^[12]

Václav Havel^[13] Jiří Dienstbierrel^[14], a későbbi szövetségi külügyminiszterrel, már az 1980-as években ellenzékként kísérletet tettek egy lehetséges csehszlovák Európa-politika alapelveinek megfogalmazására s mikor végül az 1990-es választások után pozícióba került Magyarország számára is néha hasznos politikát folytattak.^[15] Számos olyan nemzetközi rendezvényen. Ahol Václav Havel beszédet mondott, illetve segítséget kért, egyúttal hangsúlyozta azt is, hogy nem csak az ő országának, de Magyarországnak és Lengyelországnak is segítségre van szüksége, mert a három ország csak együtt folytathatja útját Európa felé.^[16]

1990. január 12-13-án Dienstbier^[17] külügyminiszter magyarországi látogatása során Horn Gyula külügyminiszterrel és Németh Miklós miniszterelnökkel arról tárgyalt, hogy a két ország kapcsolataiban nyitandó új fejezet részleteinek megvitatása előtt tisztázni kellett, hol voltak a jószomszédi kapcsolatok gátjai, miben rejlettek a problémák. Ezek között az élen szerepelt a bős-nagymarosi vízlépcső és a magyar kisebbség ügye, melyeket a szövetségi kormány folyamatosan arra hivatkozva, hogy ezek a Szlovák Köztársaság hatáskörébe tartoznak, nem kezelte. Így valódi párbeszédre nem került sor a két állam között, mert az északi szomszéd csak a két ország legáltalánosabb szintű együttműködésére vonatkozó feladatokkal foglalkozott. Pozsonyban Für Lajos^[18] és Miroslav Vacek^[19] tábornok igyekezett a két ország katonai szövetségét megoldani. Szintén a szlovák fővárosban tárgyalt a két ország központi bankjának elnöke, s arra jutottak, hogy a két ország pénznemeinek keresztaránya a dollár árfolyamának függvényében alakítják. Pontosán ezek indokok miatt is volt lényeges, hogy Jeszenszky Géza^[20] magyar külügyminiszter 1990 szeptemberében Pozsonyba látogatott. Ott a szlovák Vladimír Mečiarral^[21] a magyar-szlovák helyzet finomításán tárgyaltak.

Tisztázták, hogy a magyar parlament nem kívánt határmódosítást, valamint leszögezte, hogy elismeri az 1947-es határokat és 1975-ös Helsink-i Záróokmányok dokumentumainak a határok sérthetlenségére vonatkozó tételeit. Ezen felül Jeszenszky hangsúlyozta, hogy Magyarország a bős-nagymarosi vízlépcső leállítását szorgalmazta, mert az természeti károkat okozott. Az év november 29-30-án újra találkoztak, ahol Mečiar azt panaszolta, hogy a magyar fél nem kommunikált elég hathatósan velük. Tovább fokozta a feszültséget az is, hogy a magyar vezetés az osztrák határról az észak-, észak-keleti szlovák határra csoportosította hadseregét. Válaszul a szlovákok a magyar határra vonták katonáikat és ezt a szituációt csak a két védelmi miniszter pozsonyi találkozója oldotta fel, ahol arról egyeztek meg, hogy a demokratizálási folyamattal összefüggésben rendezik a két hadsereg közötti viszonyt.^[22] Így a miniszterek a már elfogadott jaltai és helsink-i dokumentumokat követve elcsendesítették a hadsereget.^[23] Mindezek mellett, 1990-től Közép-Európa új demokráciáinak egyik fő célja az volt, hogy egyikük se váljon katonai fenyegetés vagy szubverzió^[24] ugródeszkájává a Szovjetunió ellen, vagy éppen annak oldalán. A régió megszabadult a történelem egyik legnagyobb birodalmának szorításából, de az itt élő államokon is múlt, hogy új falakat emel-e maga köré vagy energikusan hozzákezd a meglévők lebontására.^[25]

A magyar védelmi politika vezetése tisztán látta, hogy a térségének többnek kell lennie, mint puffer államok egy régiójának a Nyugat és a Szovjetunió között, ezért is igyekezett többek között Antall József^[26] és Václav Havel^[27] a nyugati államoktól katonai szövetség garanciáját megkapni. Felismerték, hogy Európa epicentrumában biztos pontot az európai rend által megkövetelt gazdasági előnyök és szavatolt emberi jogok tudják nyújtani. Magyar oldalról erre azért is volt szükség, hogy a Romániában kisebbségként élő magyarokat jobb helyzetbe hozzák.^[28]

A magyar külpolitika a rendszerváltoztatás idején a Visegrádi Együttműködés^[29] nélkül nem vizsgálható. Ez utóbbi nem csak egy olyan külpolitikai regionális közös út, amelynek háttérében egymással egybevágó geopolitikai érdekek álltak, s állnak, hanem (kelet-)közép-európai múlt átfogó értelmezése és egyben stratégiai célokkal rendelkező jövőépítés is. Amikor 1991. február 15-én Visegrádon újra zászlót bontottak a Visegrádi Négyek, az országoknak azt kellett elérniük, hogy a szovjet csapatok zavarok nélkül, véglegesen hagyják el térségüket. Továbbá, hogy vissza kellett térnie középük az elveszejtett, de hőn vágyott szabadságnak is. Már az 1989 és 1990-es évek sorsfordító pillanataiban is jól látszott, hogy a cseh, magyar, lengyel és szlovák együttműködés a kölcsönös érdekképviselet mellett egyben (kelet-)közép-európai értékörzés is, mindazé, amit meg lehetett menteni a XX. századi diktatúrák rendőrcsizmáitól. Azonban a várva várt nagy kitárulkozások után, s a térség, ma már történelminek tekinthető szükségszerűségére, amely megkívánta a legalább ezeréves

közös múlt tanulságainak is a számbavételét és értékelését. Ezt az ezer év alatt megjárt utat törte szét az, hogy a Szudétáktól a Keleti-Kárpátokig és Baltikumtól az Adriai-tengerig húzódó nagy térség a XIV. század első negyedétől 1991-ig nagyhatalmi érdekek ütközőzónája volt, amelyben az immanens közép-európai – a visegrádi – érdekrendszert felülírta a Habsburgoké és oszmánoké, valamint a Romanovoké és Hohenzollernekeké^[30]. a XX. században pedig a Harmadik Birodalomé és végül a Szovjetunióé. 1989 és 1990-es lengyel, csehszlovák és magyar belső változások, a demokratikus viszonyok helyreállítása, valamint a fenyegető szovjet haderő kivonulása tette lehetővé a Visegrádi Egység visszatértét a félévezrede félrecsúszott saját történelméhez.^[31] Lengyelek, csehek, szlovákok s magyarok végre sorsuk saját alakítói lehettek, ami lehetővé tette számukra, hogy geopolitikai és geo-stratégiai evidenciáikhoz hazatérhettek. Emiatt alapozhattak arra a sajátos tényre, hogy térségük társadalma és kultúrája, a külső beavatkozások ellenére is, megannyi politikai és társadalmi sajátosság, valamint a nemzeti tudat elsöpörhetetlen ereje miatt, regionális egységben maradt, vagy kisebb-nagyobb késésekkel párhuzamosan változott. A külső birodalmi erők ugyan el tudták torzítani (Kelet-) Közép-Európát társadalmilag, politikailag és kulturálisan, de azok lényegi elemei a társadalmi szívósságának^[32] köszönhetően konzerválódtak, s így egy egybefüggő, országokon átívelő struktúrát tudtak visszalehelni az életbe 1991-ben. S ez közös dinamikát adott mindannak, amely Budapest – Pozsony – Prága és Varsó négyszögében az elmúlt időszakban történt. Sőt, a bennük elő közös történelmi múlt, szétágazásai okán, kihatással lett a négyszögön kívüli fővárosok döntéshozóit is, amely Visegrádi Négyek^[33] együttműködésében a mai napig meg is jelenik.^[34]

Az eddigiek vizsgálatban kijelenthető, hogy a rendszerváltoztatás több évszázadra visszanyúló küzdelmek folyamatának egy részeként, az európai köztes mező népeinek az autonómiáért és az önrendelkezésért vívott harcának jelenkori folytatása volt. A magyar biztonságpolitikai vezetés igyekezett a közös történelmi alapokon nyugvó multikulturális régiót békés úton a közös érdekérvényesítések során a nyugat és kelet között közvetíteni, hogy visszafoglalhassa a két oldal közötti közvetítő kapocs szerepét.

Továbbá, az 1989 márciusában valódi többes jelöltes választásokat tartottak a törvényhozásban, a Népi Küldöttek Kongresszusában^[35]. Gorbacsov^[36] demokratizálást akart, de a pártvezető szerepét is meg akarta őrizni. 1990-ben a Népi Küldöttek Kongresszusa megválasztotta Gorbacsovot a Szovjetunió elnökének újonnan létrehozott posztjára. Az elnöki rendszer bevezetése fontos lépést jelentett a szovjet alkotmányosság történetében. A kongresszus elfogadta annak gondolatát, hogy a kormányzat élén a nép által választott elnök álljon. A rendkívüli körülményekre, valamint a kialakuló hatalmi vákuumra való tekintettel Gorbacsovot nem közvetlenül a nép, hanem a kongresszus választotta meg. Ez a döntés

Gorbacsov szempontjából tragikus volt, mert a népfelség elvének alkalmazása népszavazással megerősítette volna pozícióját, tekintélyét.^[37] A kettős elnöki hatalom 1991. december 25-én megszűnt. Gorbacsov belátta, hogy nincs mit keresnie a Kremlben, s ekkor le is mondott. Ezzel formálisan is megszűnt létezni a Szovjetunió.^[38] Az egymást gyorsan követő események divergálnak. A centrifugális és centripetális erők szinkronban működnek, jelezve a politikai állapotok átmeneti jellegét. A kohéziós erők működése több összetevőből jön létre, melyek közül a legfontosabb a centrifugális erő összetevői közül a katonai - ipari komplexum összetartó ereje voltak.^[39]

Későbbiekben, a Szovjetunió megszűnésével, melyet a globalizációs világtörténeti folyamat eredményének tekintik a történészek,^[40] mint például Fukuyama^[41], aki sajátos apoteózisként, az USA világ felett aratott győzelmeiként, az amerikai demokratikus modell világra való kiteljesedésében ezt, *hibásan*^[42] a történelem végének tartotta.^[43] A Szovjetunió felbomlására több külső indikátor volt hatással, csoportosításuk szerint kettő: politikai és morális vonatkozásúak. A szovjet birodalom, illetve a Varsói Szerződés^[44] összetartó ereje maga a szovjet pártállam volt. A magyar rendszerváltoztatással egyik legfontosabb politikai ugródeszkája az SZKP kártyavárként való összeomlása, s vele együtt a Varsói Szerződés összedőlése volt.

Összességében elmondható, hogy a magyar biztonságpolitikai gondolkodásnak^[45] és annak főszereplőinek - beleértve a Magyar Honvédséget és a katonai vezetést - a rendkívül rövid időintervallumon belül nagyon sok egymással párhuzamosan jelentkező - részben a titkosszolgálatok révén előre jelzett^[46], de döntően váratlan - feladattal és kihívással kellett megbirkóznia. Döntéseik meghozatalában szakmai felkészülésükön túl jelentős szerepet játszott felelősségvállalásuk és szerteágazó ismereteik összessége, valamint hazai és külföldi kapcsolataik minősége, melyek jelentősen befolyásolt a Visegrádi Együttműködés.

Kétségtelen, hogy a biztonságpolitikai szempontból a tárgyalt időszak legnagyobb sikerének a viszonylagos békés *rendszerátmenet* tekinthető, amely mellett ki kell hangsúlyozni, hogy ez időszakban a Magyar Néphadsereg nem csupán intakt maradt, hanem sajátos megoldásai révén jelentős szerepet játszott a törékeny politikai és katonai egyensúly fenntartásában. A további kutatási terveim a témával tovább vizsgálva az alábbiak.

Magyar szemszögből a rendszerváltoztatás és a Varsói Szerződésből való kiválás a bemutatott védelmi politikai tényezők szemszögéből kijelenthető, hogy csakis az ismerttetett komplex folyamatok hatására vállhatott 1999.03.12-én a NATO tagjává, illetve 2004.05.01-én az EU tagállamává a Magyar Köztársaság, s így aktív szereplőjévé válnia a globális, euro-transzatlanti politikai színtérnek. Az ENSZ és az EBESZ már napjaink magyar

biztonságpolitikai prioritásainak vitális tényezőivé váltak. Ezek az eredmények az általam tanulmányozott hosszú és sikeres folyamatok nem jöhettek volna létre a rendszerváltoztatás és a hidegháború utáni első magyar megválasztott kormány működése, de leginkább a szovjet csapatok kivonása (1989-1991) nélkül, mert ekkor kellett önállóan kialakítania kül- és biztonságpolitikáját.

Ezekből kifolyólag a NATO-hoz való csatlakozás biztonság-, kül- illetve energiapolitikai érdekszféráit szeretném tovább kutatni, mely túlmutatna a Visegrádi Együttműködés keretein. Az eddig birtokomba került elsődleges- és másodlagos források gyökereinek tovább kutatásával egy globális hálózatrendszerhez igazodó magyar védelmi hálózat, struktúra.

Bibliográfia

Szakirodalom

Bába, Iván: *A kommunizmus bukása Rendszerváltoztatás Közép-Európában 1989-1990-ben.* Szombathely, YeloPrint KFT, 2017.

Bertalan Péter: A GULAG-tól a szuperhatalmi státuszig – Európa és Oroszország ambivalens viszonya a vonzás és taszítás függvényében, in Kovács Emőke (szerk.): *Kényszerű rabság, Kettőtört sorsok, jelöletlen sírok- A GULAG-kutatás fehér foltjai*, Budapest, OOK-Press Nyomda, 2021, 16-44.

Brix, Emil – Busek, Erhard: *Közép-Európa újragondolása: Miért Közép-Európában dől el Európa jövője?* Szombathely, Savaria University Press, 2019.

Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994.

Hamberger Judit: A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság külpolitikája, *Kelet-Európa Figyelő: „F” Sorozat: Külpolitika*, 1991/1, 53-98.

Kenéz, Péter: *A Szovjetunió története a kezdetektől az összeomlásig*, Budapest, Akkord Kiadó, 2006.

Kiss, Gy. Csaba: *Harminc év után: 1988-1989. Személyes történelem*, Nap Kiadó, Budapest, 2019.

Kissinger, Henry: *Word Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, London, Penguin Press HC., 2014.

Kovács Veronika Luca: *Közép-európai túlélő-játszma a magyar rendszerváltoztatás szemszögéből*, in Boros Gábor (Szerk.); Hóvári János (Szerk.); Jakubovits Edit (Szerk.); Péti Miklós (Szerk.); Sepsi Enikő (Szerk.); Szabó-Bartha Anett (Szerk.): *Non est volentis*, Budapest, L'Harmattan, 309–321.

Pethő Sándor: Tények és preferenciák, *Kelet-Európa Figyelő: „F” Sorozat: Külpolitika*, 1991/1, 181– 188.

Internetes hivatkozások

https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_a_magyar_politikai_rendszer/ch14s02.html

<https://www.britannica.com/biography/Vaclav-Havel>

<https://www.britannica.com/biography/Vladimir-Meciar>

<https://www.britannica.com/topic/The-Memorandum>

Hivatkozások

1. Emil Brix – Erhard Busek: *Közép-Európa újragondolása: Miért Közép-Európában dől el Európa jövője?*, Szombathely, Savaria University Press, 2019, 22–25. ↑
2. Kovács Veronika Luca: *Közép-európai túlélő-játszma a magyar rendszerváltoztatás szemszögéből*, in Boros Gábor (Szerk.); Hóvári János (Szerk.); Jakubovits Edit (Szerk.); Péti Miklós (Szerk.); Sepsi Enikő (Szerk.); Szabó-Bartha Anett (Szerk.): *Non est volentis*, Budapest, L'Harmattan, 309–321. ↑
3. Kiss Gy. Csaba külpolitikai credója pont ezen alapult, ő a következőképpen gondolkodott: „Illúzió lenne azt hinni, hogy önmagában sikeres lehet egy magyar reform. Érdemes tekintetbe venni, hogy Magyarország milyen nagymértékben össze van kapcsolva közvetlen szomszédjaival: a nemzet számottevő része ezekben az országokban él, a természeti és gazdasági földrajz sűrű hálózata fűz egybe. Gazdasági és civilizációs szintünk viszonylag közel van egymáshoz. A közép-európai kölcsönös megértés és együttműködés külpolitikai gondolkodásunk egyik vezérelvévé kell váljon. Különösen a kölcsönös bizalom és közeledés

- légkörének megteremtése fontos aktuális feladat...” Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után: 1988-1989*, Budapest, Nap Kiadó, Budapest. 2019, 120. ↑
4. Körösi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer-negyedszázad után*, Budapest, Osiris Kiadó, 2015.
http://real.mtak.hu/32842/7/A_magyar_politikai_rendszer_-_negyedszazad_utan_nyomdai.pdf
(Letöltés: 2022. november 4.) ↑
  5. Kovács: *Közép*, 25. ↑
  6. Bohumil Doležal (1940. január 17.-) cseh irodalomkritikus, politikus és egykori disszidens. Az 1989-es bársonyos forradalom után beválasztották a csehszlovák parlament szövetségi kamarájába. Később megválasztották a kamarába. 1992-1993 körül Václav Klaus (a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság akkori pénzügyminisztere, majd békés szétválása után a Cseh Köztársaság miniszterelnöke) politikai főtanácsadójaként dolgozott. ↑
  7. Kiss: *Harminc*, 140. ↑
  8. Waław Felczak (Golbice, 1916.05.29. – Varsó, 1993.10.23.) lengyel történész, egyetemi tanár, a XX. századi Közép-Európa-, magyar – lengyel kapcsolatok szakértője. ↑
  9. Jean-Paul Sartre és Serge July 1973-ban alapított francia napilapja, amely az 1968-as párizsi politikai hagyomány eszméit képviselve hivatott a gazdasági- és politikai híreket olvasóival közölni. ↑
  10. Oplatka András (Budapest, 1942.02.05. – Zürich, 2020.05.27.) magyar származású svájci történész, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. ↑
  11. Ennél a pontnál azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar ellenzék alapvetően más úton indult el, mint a lengyel, mert a kezdettől sokféleség és rétegeesség jellemezte, míg a lengyeleknél a lakosság majdnem 9%-a tömörült a Szolidaritás alatt 1989 végén. A Magyar Demokrata Fórumon belül is létezett egymás mellett ekkor. A 30'000 ellenzéki tagnak a fele tartozott az MDF-hez. A párt megosztottságát növelte a népi-urbánus nézetkülönbség. Kiss: *Harminc*, 176–184. ↑
  12. Kovács: *Közép*, 25. ↑
  13. <https://www.britannica.com/biography/Vaclav-Havel> (Letöltés: 2021. január 10.) ↑
  14. 1986-ban Dienstbier *Álmodozás Európáról* címmel kötetbe foglalta össze akkori elképzeléseit, melyeket 1990-ben jelentetett meg. Hamberger Judit: A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság külpolitikája, *Kelet-Európa Figyelő: „F” Sorozat: Külpolitika*, 1991/1, 53–98. ↑
  15. Hamberger: *A Cseh*, 53–98. ↑
  16. Kovács: *Közép*, 25. ↑
  17. Jiří Dienstbier (Kladno, 1937.04.20. – Prága, 2011.01.08.) cseh politikus, újságíró. 1977-ben elsőként írta alá a Charta '77 ellenzéki felhívást, melynek hosszabb ideig a szóvivője volt. 1979-ben három év börtönbüntetésre ítélték. 1982-es szabadulása után tűzoltóként dolgozott, és folytatta ellenzéki tevékenységét is. A bársonyos forradalmat követően a

szövetségi kormány külügyminisztere lett. 1989. december 23-án Hans-Dietrich Genscher nyugat-német külügyminiszterrel jelképesen együtt számolták fel a vasfüggönyt a csehszlovák-nyugatnémet határon Rozvadovnál. ↑

18. Für Lajos (Egyházaskróly, 1930.12.21. – Budapest, 2013.10.22.) történész, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapító tagja, illetve 1990 – 1994 között honvédelmi miniszter. ↑
19. Miroslav Vacek (Kolin, 1935.08.29. –), az 1989 novemberi bársonyos forradalom utáni első csehszlovák védelmi miniszter, aki a korábbi rendszerben a kommunista állambiztonság titkos ügynöke volt. ↑
20. Jeszenszky Géza (budapest, 1941.11.10.-) történész, az Antall-kormány külügyminisztere, később amerikai-, norvég-, illetve izlandi nagykövet volt. ↑
21. <https://www.britannica.com/biography/Vladimir-Meciar> (Letöltés: 2021. január 10.) ↑
22. Hamberger: *A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság külpolitikája*, 99–106. ↑
23. Kovács: *Közép*, 25. ↑
24. A szubverzió itt a korszak társadalmának meglazításával és annak átalakulásának megsürgetésével a bizonytalan környezet megteremtését jelenti. ↑
25. Pethő Sándor: Tények és preferenciák, *Kelet-Európa Figyelő: „F” Sorozat: Külpolitika*, 1991/1, 181– 188. ↑
26. Antall József Tihamér (Pestújhely, 1932.04.08. – Budapest, 1993.12.12.) a rendszerváltoztatás utáni első szabadon választott magyar miniszterelnök. ↑
27. <https://www.britannica.com/topic/The-Memorandum> (Letöltés: 2021. január 10.) ↑
28. Kovács: *Közép*, 25–26. ↑
29. A Visegrádi Együttműködés az 1335-ös visegrádi királytalálkozó szellemiségében felújított gazdasági-politikai összefogást igyekezett serkenteni a rendszerváltoztatás idején 3, ma már 4 tagállama között. ↑
30. A Hihenzollern-ház 1415-től Brandenburgnak számos örgrófit, 1525-től a Porosz Hercegségnek és 1881-től a Román Királyságnak pedig uralkodókat adott. ↑
31. Uo. 25–26. ↑
32. Pont erre az adottságra hívta fel a figyelmet már jóval a rendszerváltoztatás előtt a magyar Bibó István,(1911-1979) aki elsősorban az eltérő fejlődésjegyeket vizsgálta és Szűcs Jenő (1928-1988), a cseh Milan ↑
33. Az 1991.02.15-én létrejött Visegrádi Együttműködés az 1993-ban két külön állammá szerveződött Cseh Köztársaság és Szlovák Köztársaság tagságával vált „négy személyessé”. ↑
34. Uo. 25–26. ↑
35. 1989. 03. 26. és 05 21. között tartották a Szovjetunió történetének első részben szabad parlamenti választását. Ez alatt az időszak alatt szavaztak az új legmagasabb szintű hatalmi szervnek, a Népi Küldöttek Kongresszusának a tagjairól. mozgósítva a szavazókat. A

részvételi arány 90% fölött volt. ↑

36. Mihail Gorbacsov (Privolnoje, 1931.03.02. – Moszkva, 2022.08.30.) 1985-től a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára, ezt követően a Szovjetunió elnöke. A reform kísérletekben gazdag tevékenységéért 1990-ben Nobel békedíjat kapott, s 1991.12.25-én pedig elnöki tisztségéről lemondva bejelentette a Szovjetunió megszűnését. ↑
37. Henry Kissinger: *Word order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, London, Pinguin Press, 2014, 210–242. ↑
38. Kenéz Péter: *A Szovjetunió története a kezdetektől az összeomlásig*. Budapest, Akkord Kiadó, 2006, 380–381. ↑
39. Bertalan Péter: A GULAG-tól a szuperhatalmi státuszig, Európa és Oroszország ambivalens viszonya a vonzás és taszítás függvényében in, Kovács Emőke (szerk.): *Kényszerű rabság, Kettőtört sorsok, jelöletlen sírok- A GULAG-kutatás fehér foltjai*, Budapest, OOK-Press Nyomda, 2021, 16–44, 16–19. ↑
40. Bertalan: *A GULAG*, 16–19. ↑
41. Yoshihiro Francis Fukuyama (1952.11.27. –), japán származású amerikai közgazdász, filozófus és politikus. Eddigi működése alatt javarészt neokonzervatív szemlélettel alkotott. ↑
42. A cikk szerzőjének megállapítása azzal az érveléssel, mégpedig, hogy a szovjet erőpólust a kínai kezdi felváltani. ↑
43. Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994. ↑
44. 1955.05.14 és 1991.12.25.között a Szovjetunió által irányított gazdasági- és politikai szervezet, mely a szocialista- kommunista kelet- és közép-európai államokat fogta össze. ↑
45. A Visegrádi Együttműködést kulturális alapjain kihasználta, bár fegyverkezési szempontból viszont mellőzte. ↑
46. Bába Iván: *A kommunizmus bukása Rendszerváltoztatás Közép-Európában 1989-1990-ben*, Szombathely, YeloPrint KFT, 2017, 63–75. ↑